

Цебрій Ірина Василівна,

докторка педагогічних наук, професорка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, Україна);

Прагер Людмила Олександрівна,

менеджер мюнхенського приватного музичного закладу «Musikunterricht ohne Altersbeschränkung» (Мюнхен, ФРН)

**Рання Реформація в Чехії в сучасному
європейському дискурсі**

Питання ранньої Реформації в Чехії займає одне з провідних місць у сучасній слов'янській історіографії. В маленькому курфюрстві Священної Римської імперії на початку XV століття відбулися такі події, що змусили Рим терміново скликати новий собор, присвячений відстоюванню засад чистоти католицької церкви ті віри, а боротьба з „жахливими“ еретиками, що обернулася для папської курії та імперії п'ятьма хрестовими походами, так сколихнула життя всієї Центральної і західної Європи, що два наступних століття пройшли для неї під гаслами Реформації.

Коло питань, що стосується причин ранньої Реформації в Чехії, також є одним із дискусійних питань слов'янської історії. Чому реформаційні процеси в Чехії починаються на півтора століття раніше, ніж у Німеччині, які були об'єктивні передумови боротьби за демократичну церкву, як могла народитися держава з республіканським управлінням у центрі Європи в першій чверті XV століття та які б могли бути наслідки реформаційного руху, якби народження лютеранства за часом співпало з гуситськими війнами? Ці питання й сьогодні нас ведуть до епіцентру полеміки.

Свого часу російські історики-слов'янофіли намагалися довести, що гуситський рух у своєму кінцевому результаті був боротьбою соціальних елементів православія, що збереглося в Чехії від часів Кирила та Мефодія й посилюлося завдяки виступу Гуса проти католицької церкви [9]. Останнім часом чеські історики висвітлюють нам інший бік гуситських війн. Вони вбачають їхній негатив у тому, що ці війни порушували зв'язки Чехії з іншими країнами Центральної Європи та призвели в остаточному результаті до її ізоляції в 1620 році [8].

Інші дослідники вважають, що відокремлення Чехії від Священної Римської імперії та ствердження і ній республіканського устрою в першій половині XV століття могло стати історичною реальністю, якби таборити зайшли собі достойного гетьмана після смерті Яна Жижки, або, якби останньому судилося прожити ще хоча б років десять [3].

Низка наукових робіт з історії Чехії окресленого періоду присвячені історичним портретам видатних діячів гуситського руху, розкривають роль особи в середньовічній історії та можливим варіантам форм державного правління, що могли б варіюватися, відступаючи від звичних для Центральної Європи канонів. До цього напрямку належать роботи О. Цитека та Я. Захватовича [11; 5]. Великий інтерес представляє робота Ф. Палацького, яка на думку чеських науковців і сьогодні не втратила своєї актуальності [4].

Причини економічного піднесення Чехії розкриваються в колективній праці істориків радянського періоду, де також детально аналізуються особливості статусу чеського курфюрства у складі Священної Римської імперії [10].

Ми ставимо мету розкрити передумови ранньої Реформації в Чехії, її особливий характер, а також ті причинно-наслідкові зв'язки, що суттєво відрізняють боротьбу чеського народу за демократичну дешеву церкву від пізнішої за часом Реформації в Європі.

Перші ереси, зазвичай, виникали в Європі тоді, коли священнослужителі не вищого рангу, або вихідці з народу намагалися по своєму трактувати Біблію. Мабуть тому магістри й доктори теології активно бралися за написання „Сум“ — тлумачень і коментувань Святого Писання, започаткованих ще отцями церкви в IV столітті. Далі цю традицію продовжують учені мужі вищого рангу. „Суми“ були найбільшою бідою університетсько-шкільної науки. Від школярів і студентів не вимагалось читати першоджерело (Біблію), а лише знати коментарі, пояснення та уточнення до нього. Та, зазвичай, масові визвольні рухи під релігійними гаслами за демократичну й дешеву церкву починалися тоді, коли більшість парафіян все-таки дочитувалася до суті Святого Писання. Саме це й стало першою передумовою Реформації в Чехії.

Друга передумова полягала в тому, що завжди необхідно вчасно кинути зерно на підготовлений ґрунт. Народу завжди потрібний лідер-проповідник, озброєний ученням, зміст якого є доступним широким масам населення.

Обидва чинники мали місце в Чехії на початку XV століття. Економічний розквіт країни, захищеність і могутність чеських міст, перенесення столиці Імперії в Прагу, відкриття нових церковно-монастирських і кафедрально-єпископальних шкіл, шкіл при гільдіях та цехах, Калового університету, вступити до якого мали можливість навіть діти із заможних сільських родин, призвело до того, що на 1402 рік 80 відсотків чеського населення було грамотним. Кожна друга чеська родина мала власний спрощений варіант Біблії та можливість переконатися, що церква в своїх діях не завжди спирається на Святе Писання [8, с. 17].

Третьою передумовою чеської Реформації були привілеї німецьких колоністів на богемських землях. Вони були закріплені ще в XII столітті „Грамотою“ чеського князя з роду Пржемысловичів Собеслава II. Особливо від привілейованого становища німців страждало слов'янське населення Праги, де так звані „імперські люди“ займали найбільше головних посад у міських магістратах, у складі патриціату цехів і гільдій, а також в освіті.

Та була ще й четверта передумова ранньої Реформації, характерна лише для Чехії: порівняння до демократичного управління країною ще від часів раннього Середньовіччя та вперта й послідовна боротьба з монархічною владою від часів правління останніх Пржемысловичів та до доби виборності королів-іноземців на чеський престол. Ці процеси простежуються від тридцятирхлітнього періоду Двовладдя в Чехії (962-995 роки), коли Чеське курфюрство в Римській імперії було представлено двома княжими родами — Славниками та Пржемысловичами і до свідомого небажання чеських магнатів від 1306 року обирати над собою таких володарів, які б могли активно втручатися у внутрішні справи Чехії. Тому найбільше чеські магнати були задоволені правлінням Яна Люксембурзького, бо він практично в їхній країні не бував.

У кінці XIV століття серед освічених демократичних кіл Європи стало популярним учення англійського священика, доктора Оксфордського університету, прибічника церковної реформи, Джона Уїкліфа (1320-1384). Стоячи на позиціях сильної королівської влади, Дж. Уїкліф виступав за повну незалежність Англійської церкви від Риму, за часткову секуляризацію церковного майна, заперечував культ святих і вчення про право духовенства відпускати гріхи. Людина повинна жити відповідно до Святого Писання, стверджував Уїкліф, таким чином мотивуючи вимоги перекладу Біблії на національні мови. Надзвичайно освічений для свого часу, він здійснив перший адекватний переклад Святого Писання на англійську мову, відкидаючи всі попередні переклади та спираючись тільки на першоджерело.

Учення Джона Уїкліфа, що широко розповсюдилося серед простого народу та лицарства, було засуджене папою Григорієм XI 1377 року, а в 1382 році — собором англійських єпископів. Проте, оскільки Оксфорд знаходився далеко від Риму, а Уїкліф був доктором теології, його не переслідували, а лише в усній зформі асудили[11, с. 321].

Вченням Уїкліфа дуже захопився видатний діяч чеської культури Ян Гус. Ян Гус (1371-1415 роки) походив із заможної селянської родини, освіту отримав у Празькому університеті, в 1393 році отримав ступінь магістра „вільних мистецтв“, 1401 року став

деканом факультету мистецтв, а в 1402 — був обраний на посаду ректора Карлового університету. Саме за ініціативою Яна Гуса король Чехії Вацлав IV підписав Кутногорський едикт (1409 рік), що визначив пріоритет чеських підданих в університеті.

До знайомства з працями Джона Уїкліфа Ян Гус дотримувався догматики римо-католицької церкви. Та під впливом англійського реформатора Я. Гус заглибився у вчення святого Августина про передвизначеність долі кожної людини, про Святе Писання як найвище істину для папи і Соборів. З 1402 року, ставши проповідником Вифліємської каплиці, він палко починає викривати хабарництво та купівлю посад серед духовенства, засуджує церковні багатства, продаж індульгенцій. Подальша доля Яна Гуса нам відома: на диспуті 1410 року в Карловому університеті були засуджені та спалені праці Дж. Уїкліфа, Я. Гус апелював до папи, аргументуючи, що лише невігласи могли знищити подібні філософські та математичні праці. Його відлучили від церкви, відіслали до фортеці „Козій градек“, де він написав відомий трактат „Про церкву“.

1414 року імператор Сигізмунд, брат бездітного короля Вацлава IV, переконує понтифіка Євгена IV скликати собор у Констанці, який повинен був вирішити три наболілих проблеми: знищити ересі, покінчити з розколом у папстві та виправити церковну мораль. Порушуючи попередню домовленість з імператором і не дивлячись на протест і невдоволення шляхти, яка супроводжувала Гуса, 28 листопада 1414 року його змусили з'явитися для допиту кардиналами і папою, визнали винним, заарештували і, протримавши більше семи місяців в ув'язненні, стратили.

Ми маємо джерело, що розкриває нам події Констанського процесу над Гусом. Це „Протоколи“ 1414 року папського секретаря Поджо Брачоліні. Дуже довго було традиційним як у чеській, так і в усій слов'янській історіографії з питань гуситських війн, цитувати лише ті місця з „Протоколів“, які свідчать про підступну поведінку імператора Сигізмунда, або безжалінні звинувачення з боку кардиналів, зокрема, кардинала Лондонського. „Протоколи“ цитували й тоді, коли необхідно було показати шляхетну поведінку Гуса на соборі, його вірність власним переконанням і небажання просто втекти з процесу, хоча він і мав таку нагоду двічі [9, с. 38].

Проте, слід надати належне Констанському собору, де, практично до останньої хвилини, було достатньо прихильників Гуса, які заперечували можливість смертного вироку. І лише 6 липня на 15-му засіданні Гусу зачитали вирок: окрім гріхів еретика його звинуватили, що він вважав себе четвертою іпостасю Святої Трійці.

Його позбавили сану священника і як засудженого еретика видали світській владі. Остання вже давно приготувала все

необхідне до страти. Та люди бургомістра по дорозі на вогнище намагалися вмовити Гуса зректися своїх переконань. І навіть на той момент, коли повинні були запалити вогнище, імперський маршал востаннє повторив пропозицію: публічно відмовитися від еретичних тверджень в ім'я збереження власного життя. На декілька секунд запанувала тиша, потім Ян Гус не голосно, але так чітко, що його почули всі, хто був на площі, сказав: „Закликаю Господа нашого у свідки, що не вчив тому і не проповідував того, в чому мене звинуватили. Головною метою всіх моїх проповідей і творів було відвернути людей від гріха. І в цій істині, яку я проповідував відповідно до Євангелія Ісуса Христа і тлумаченням святих вчителів, я сьогодні радісно хочу померти!“ переконаність у власній правоті ті сила духа великого чеського реформатора і сьогодні вражають [8, с. 165].

Особливої уваги заслуговують листи, що Ян Гус писав додому, страждаючи в заточенні від різних хвороб. Вони яскраво відтворюють його портрет, розкриваючи багатогранність природи: добросовісність, принциповість, чистоту душі, суворість до себе та ніжність до рідних і друзів, шляхетне та незлобиве ставлення до ворогів, палкий патріотизм і безмежна повага до істини.

Таким чином, зерно було кинуте в благодатний ґрунт. Страта Яна Гуса та попереднє вбивство кількох його соратників призвело до багатолітньої боротьби проти римо-католицької церкви й німецького засилля, вилилося в затяжні імперські війни. Супроводжуючі Гуса чеські магнати та шляхта підкреслювали зрадницьку роль імператора Сигізмунда. Після смерті Вацлава IV вони оголосили його детронізованим у Богемії. У Празі відразу відбулася ремонстрація: з вікон ратуші міського магістрату повикидали німців-радників; у Пльзні, де ідеї Гуса проповідував Вацлав Коранд, повстанці рушили до гори Фавор і там утворили свій табір. Хвилювання охопили всю Богемію, а в Празі було сформовано республіканський уряд із тридцяти владарів.

Логічно постає питання: чому інші шість курфюрств з імператором Сигізмундом на чолі, з величезною об'єднаною армією лицарів, які йшли в бій за заклик папи Мартіна V не змогли перемогти повсталих невеличкої Богемії і лише 1436 року (16 років потому) Сигізмунд відновився в правах чеського короля? Чому п'ять хрестових походів проти Чехії (1430, 1421, 1426, 1427, 1431 роки) закінчилися провалом?

Безумовно, економічно розвинута Чехія (де кожен селянин мав достатньо інвентарю, що водночас міг послужити і зброєю, був освіченим, знав Біблію та вчення Гуса), була готова до громадянської війни в межах Імперії та національно-визвольної війни з позицій чехів. Але цього було недостатньо з точки зору

наступальних і оборонних військових дій, сили чеської та імперської армій були занадто нерівними. Зате чехи мали талановитих полководців — Яна Жижку та Прокопа Великого і, насамперед, Яна Жижку. Ситуація, що склалася в Чехії на 1420 рік, яскраво нам демонструє те, наскільки роль особи в історії є визначальною в порівнянні з об'єктивними передумовами подій, чи стихійною силою народних мас.

Ян Жижка (Ян Троцповський, 1360-1424 роки), легендарний національний герой чеського народу, за походженням поміщик-шляхтич, у кінці XIV століття брав участь у боротьбі проти великих магнатів південної Чехії, панів із Ромжеберка, потім у військових діях на території Польщі з Тевтонським орденом у складі другої хоругви маршала Збигнева із Бржезя. Після того, як він відзначився в битві при Грюнвальді (1410 рік), його запросили на королівську службу. Ян Жижка був особисто знайомим з Яном Гусом, його також згадують у числі повсталих 1419 року проти панів у Празі. Про себе він писав: „...почав боротьбу не тільки за свободу проповіді Слова Божого, а й за славу богемського народу“. У своїх солдатів Жижка викликав відчуття сліпої довіри, а на своїх ворогів наводив забобонний жах. Недарма німецькі лицарі стверджували, що взяти Табор неможливо тому, що еретиками Чехії командує не Жижка, а сам Дияволу його личині. І тут навіть папа Римський безсилий! [3, с. 95].

Після Грюнвальду він став однооком, а в 1421 році зовсім осліп, та це не заважало йому вести свої війська на битву і навіть збільшувало його авторитет, роблячи перемогу зовсім фантастичною. Великий досвід, хоробрість, нестримний фанатизм і палка відданість слов'янським інтересам знайшли відгук у серцях солдат, яких він зумів організувати відповідно вимог і правил залізної військової дисципліни. Гуситська армія користувалась військовим статутом, розробленим Жижкою, що містив чіткі правила поведінки воїнів у бою, під час маршу та на відпочинку.

Ми не будемо зупинятися на військових уміннях і стратегії Яна Жижки, на виграних ним битвах – це хрестоматійно відомі істини. Зазначимо лише, що німецькі лицарі страшенно його боялися та стверджували, що чеським селянам так щастить тому, що ними керує не полководець, а диявол.

Під час оборони міста Прішибислава, яке знаходилося біля кордону з Моравією, він помер від чуми. Після смерті полководця його солдати стали називати себе „сиротами“. Командування військами взяв на себе Прокоп Великий. Тим часом розкол у чеському протестантському таборі посилювався, сягнувши пограничної межі. Чашники з'єдналися з військами імператора Сигізмунда. 30 травня 1434 року в битві під Липанами союзні

війська розбили солдатів Прокопа Великого. Сам він загинув у бою [3, с. 147].

Отже, рання реформація в Чехії була наслідком високого економічного розвитку країни, а також освіченості простого населення, споконвічного тяжіння всіх станів та прошарків населення до республіканського устрою, боротьби проти німецької монополії на розвиток економіки та освіти, за власні політичні пріоритети. Чехи відчували себе основними виробниками імперії, тому зверхнє ставлення до них „паразитуючих кіл“, як називали вони імперських людей, на початок XV століття, стало просто нестерпним.

Таким чином, виступ чеського народу першої половини XV століття проти засилля німців та привілей католицької церкви став передумовою до початку західноєвропейської Реформації. Пам'ять про гуситські війни завжди служила джерелом натхнення для пробудження нових і нових патріотичних почуттів у чехів. Історик Ф.Галацький називав добу гуситських війн славною епохою, „...коли чеський народ стояв на чолі всесвітньої історії“. Дана проблема дуже багатограна і цікава та заслуговує на подальше вивчення.

Список використаних джерел

1. Болтечек З. Немецкая колонизация Чехии во времена раннего Средневековья. Прага: Старый град, 1997. 212 с.
2. Гербенова О., Кибалова Л., Ламарова М. Иллюстрированная энциклопедия моды. Прага: Артия, 1987. 564 с.
3. Гуцейтак И. Стратегия а тактика Яна Жижекки. Оламоуц, 1996. 181 с.
4. Добровольский Т. Францишек Палацкий и чешская историография. Прага: Старый град, 2005. 133 с.
5. Захватович Я. Старый город в Праге. Прага: Артия, 1996. 362 с.
6. Карлович Р. Памятники греческой церкви в Богемии и Моравии. Проблемы чешского градостроительства. *Архитектура в СССР*. 1989. №7. С. 18-25.
7. Красовач Д. История Богемии в VI-X веках. Прага: Старый град, 2006. 474 с.
8. Матейчек А. Ранняя Реформация в Чехии: От Яна Гуса до событий 1620 года. Прага: Артия, 1997. 215 с.
9. Пандич В. Крестовые походы на Чехию. Прага: Артия, 2001. 52 с.
10. Прага. Аннотированный каталог искусств. Прага, 2005. 164 с.
11. Цитек О. Пражский кодекс Liberviacicus 1360 года и его значение для развития пражской юриспруденции. М.: Наука, 1989. 512 с.

* * *